

De politieke filosofie van Friedrich Hayek

Een beschouwing aan de hand van
The Constitution of Liberty

Hans Gouw, studentnr 3149900
Cursus Omstreden Democratie
17 Juni 2010

In deze beschouwing wordt de politieke filosofie van Friedrich Hayek toegelicht. Eerst wordt een korte beschrijving van de auteur en zijn tijd gegeven, vervolgens de essentie van zijn politieke filosofie en tot slot geef ik mening over de actualiteit daarvan.

Friedrich Hayek, icoon van het neoliberalisme

Friedrich Hayek (1899-1992) was een econoom en politiek filosoof uit Oostenrijk die in 1938, na de Anschluss in 1938, Brits staatsburger werd omdat hij niets van de Nazi's moest hebben. Hij doceerde in Londen, Chicago en Freiburg. Hayek geldt als een voorvechter van het liberalisme en het vrije marktdenken en wordt gezien als de geestelijk vader van *new right* bewegingen als *Reaganomics* en *Thatcherism*. In 1974 kreeg hij, samen met zijn tegenpool, de Noorse econoom Gunnar Myrdal, de Nobelprijs voor economie. Myrdal behoorde tot de keynesiaanse economen die pleitten voor overheidsinterventie en vergaande sturing van de economie ten behoeve van werkgelegenheid. Na WOII pasten de regeringen in vrijwel alle West-Europese democratische staten, in navolging van Roosevelt's New Deal, keynesiaanse concepten toe. De politieke filosofie van Hayek was door keynesiaanse economen en linkse politieke filosofen al eerder bekritiseerd en kreeg in de jaren 1960 niet meer de aandacht die Hayek's denkbeelden direct na WOII kregen.

Dit veranderde, nadat de door de economische groei in de jaren 1950 en 1960 er oververhitting van de economieën optrad. In plaats daarvan kwam er stagflatie: een moeilijk te bestrijden combinatie van oplopende overheidstekorten, torenhoge inflatie en massawerkloosheid die met maatregelen à la Keynes niet was te bestrijden. Door de crisisverschijnselen in de jaren zeventig 1970 begon het neoliberale denken aan zijn opmars en wonnen de denkbeelden van Hayek enorm aan invloed. De jaren 1980 en 1990 waren die van privatisering, marktwerking en een terugtrekkende overheid. In de jaren 2000 begon de kritiek hierop toe te nemen. Kern van die kritiek betrof de onmacht van de democratische staat, zichtbaar in de afbraak en privatisering van publieke voorzieningen en de groeiende invloed van grote multinationale ondernemingen die werkgelegenheid en welvaart naar opkomende landen exporteren.

In 1944 verscheen de *Road to Serfdom* waarin Hayek betoogde dat centraal geleide economieën onvermijdelijk leiden tot totalitarisme. Het onder centrale leiding verdelen en toewijzen van productiemiddelen en goederen kan niet anders dan onder dwang plaatsvinden. Hayeks argumentatie daarvoor is dat de (relatief) kleine groep mensen die zich hiermee bezighoudt nooit (helemaal) goed geïnformeerd is en onvermijdelijk fouten maakt. Die fouten worden dan vervolgens geweten aan gebrek aan staatsmacht die hierdoor toeneemt, al dan niet gelegitimeerd door het grote publiek. Hierdoor ontstaat een steeds grotere invloed van de staat op de economie, de maatschappelijke voortbrenging van goederen en diensten. Volgens Hayek wordt 'de weg naar slavernij' onvermijdelijk ingezet met centrale planning van de economie eindigend in de ontmanteling van de vrije markt en totale vernietiging van individuele economische en persoonlijke vrijheid. De twee voorbeelden waar Von Hayek naar verwees - Nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie - en een verkorte versie die in 1945 in de Readers Digest verscheen, maakten zijn betoog ook onder brede groepen lezers populair.

Hayek werkte zijn politieke filosofie verder uit in *The Constitution of Liberty*, een uitgebreid werk, geschreven eind jaren vijftig en begin 1960 gepubliceerd. Het boek werd en wordt bijzonder gewaardeerd in republikeinse en conservatieve kringen in respectievelijk de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk.

De politieke filosofie van Hayek

Democratie en liberalisme zijn geen synoniemen.

Hayek stelt dat democratie en liberalisme geen synoniemen zijn¹. Democratie is in essentie een regeringsvorm die gebaseerd is op een meerderheid van de kiezers en daaraan haar legitimiteit ontleend. Liberalisme is een ideologie gericht op een regering die voor alles de persoonlijke vrijheden van haar burgers waarborgt en bevordert. Hij constateert verder dat de theorie over democratie uitgaat van een ideale, homogene gemeenschap. Maar democratische staten zijn pluriform in allerlei opzichten wat onder meer het reële gevaar met zich meebrengt dat een meerderheid een minderheid door middel van democratisch tot stand gebrachte wetgeving gaat discrimineren. Dit bezwaar kan het best worden bezworen door uit te gaan van gemeenschappelijke beginselen. Hayek: *it is the acceptance of such common principles that makes a collection of people a community*². Democratie is daarom niet automatisch een goede zaak.

Hayek ziet democratie als een middel en niet als een doel in zichzelf. Hij waardeert democratie als tot dusverre de beste regeringsvorm om drie redenen. Ten eerste de enige manier de mensheid heeft uitgevonden om conflicten te geweldloos te beslechten: *it is less wasteful to determine which has stronger support by counting numbers than by fighting*³. Ten tweede waarborgt een democratisch bestel de persoonlijke vrijheid meer dan autoritaire en totalitaire regeringsvormen. Hayek ziet overigens gevaren opdoemen en benadrukt dat democratie zonder liberalisme niet in staat is om de persoonlijke vrijheid te waarborgen. Ten derde faciliteert democratie verandering en verbetering van de samenleving op evolutionaire in plaats van revolutionaire wijze.

Klassiek liberalisme als vertrekpunt

Hayek acht het van fundamenteel belang dat democratische samenleving zich laat leiden door grondbeginselen van persoonlijke vrijheid en die van de vrije markt. Democratische meerderheidsbesluiten, hoe goed ook bedoeld vanuit de optiek van de bestuurders, pakken vaak verkeerd uit en leiden daardoor tot resultaten die niemand heeft gewild. De reden hiervoor is gelegen in de complexiteit van de moderne samenleving.

De economie van een moderne samenleving is zo complex dat geen enkele regering, hoeveel experts er ook deel van uitmaken, in staat is voor iedere burger de voor haar of hem juiste beslissingen te nemen als het gaat om de verwerving en besteding van zijn of haar inkomen. Als econoom heeft Hayek een fundamentele bijdrage geleverd aan het inzicht dat de economie van een samenleving afhankelijk is van de besluiten en acties van individuele actoren en dat die zich laten leiden door eigen inzichten en voorkeuren. Hayek stelt dat, ondanks het ontbreken van een centrale sturing, de economie optimaal functioneert als alle burgers voor zichzelf rationele besluiten nemen en daarmee tot een maatschappelijk gezien optimale allocatie van middelen en optimale totaalopbrengst bewerkstelligen. Het centraal en directief sturen van de acties van individuele burgers heeft onvermijdelijk tot gevolg dat het totale resultaat in termen van maatschappelijk nut afneemt.

De kern van zijn politieke filosofie kan als volgt worden samengevat: **een democratische samenleving moet zich voor alles laten leiden door de grondbeginselen van persoonlijke vrijheid en de vrije markt** (dat wil zeggen grote terughoudendheid ten aanzien van (centrale) sturing en uitvoering van de voortbrenging van goederen en diensten).

¹ Hayek, *The Constitution of Liberty* (Chicago, 1960), 104

² Ibidem, 106

³ Ibidem, 107

Deze twee grondbeginselen hangen naar zijn idee nauw samen. Het een kan niet zonder het ander. Zodra de staat ingrijpt in het proces van de maatschappelijke voortbrenging dreigt het gevaar van een zogenaamde ‘overladen’ staat, afname van de persoonlijke vrijheid en maatschappelijke stilstand. Elke ingreep die niet blijkt te werken lokt nieuwe ingrepen uit waarmee de ‘weg naar slavernij’ wordt ingezet.

De argumentatie van Hayek grijpt terug op het liberale grondbeginsel dat mensen verschillen en dat juist die verschillen de bron voor maatschappelijke vooruitgang vormen. De vooruitgang wordt gedreven door mensen die tegen heersende opvattingen in nieuwe gedachten formuleren die op indirecte wijze de publieke opinie beïnvloeden: *before the contributions of the speculative thinker can exercise such influence, they have to pass through a long process of selection and modification* ⁴.

Centrale sturing van de economie impliceert een bepaald doel, een plan langs welke weg(en) het doel bereikt dient te worden en welke mensen en middelen daarvoor nodig zijn. De centrale vraag die zich voordoet bij een centraal geleide economie en samenleving is dan: wiens doel? In elke willekeurige samenleving zullen mensen verschillende doeleinden nastreven, simpelweg omdat mensen nu eenmaal verschillen: in aanleg, interesse en, niet onbelangrijk, de wijze waarop ze denken dat een samenleving ingericht en bestuurd dient te worden. In politieke zin dus. Elke overeenstemming die bereikt wordt over de gewenste doelen die de staat moet nastreven, zal onvermijdelijk tot gevolg hebben dat niet iedereen die doeleinden zal onderschrijven. En dan maakt niet uit of die doeleinden de uitkomst zijn van een democratisch proces.

Socialisme en Welvaartsstaat

Wat nuttig is, is vaak een kwestie van perceptie. In een representatieve democratie met vergaande sturing van de economie zijn in de praktijk van de uitvoering het vooral de ambtenaren die concrete maatregelen plannen, voorbereiden en uitvoeren. En, als er al sprake is van gemeenschappelijke overeenstemming over die maatregelen, dan is dat er een tussen regeerders en ambtenaren, niet die tussen de individuele burgers. En, betoogt Hayek, wat in een concrete situatie als nuttig wordt beschouwd, wordt al snel een kwestie van willekeur als geen rekening wordt gehouden met liberale grondbeginselen.

Volgens Hayek dient een democratische staat, die zich baseert op liberale grondbeginselen, zich in economisch opzicht te beperken tot het opzetten en garanderen van transparante en onpartijdige regels – de *rule of law* - die het economisch verkeer reguleren. Hij maakt een uitzondering voor wat wij publieke goederen en diensten noemen: goederen en diensten die alleen collectief geproduceerd of afgenomen kunnen worden. Hij noemt het klassieke voorbeeld van defensie, maar hij verzet zich ook niet tegen het idee dat het in belang van een democratische samenleving kan zijn om burgers een bestaansminimum te gunnen.

Maar Hayek zet zich scherp af tegen de tegenpool van het liberalisme: het socialisme. Na het echeq van het communisme in de Sovjet Unie (en dat van het nationaalsocialisme in Nazi-Duitsland) verloor het traditionele socialisme alle aantrekkingskracht. Hayek beschrijft hoe het socialisme – in de woorden van Hayek nu volkomen beginselloos⁵ in de welvaartsstaat een nieuwe manier vindt om toch haar uiteindelijke doel – sociale rechtvaardigheid – te bereiken. En sociale rechtvaardigheid blijkt in de socialistische perceptie het beschikbaar stellen van steeds meer goederen en diensten aan mensen die zulke goederen en diensten niet met eigen middelen kunnen verwerven.

⁴ Hayek. *The Constitution of Liberty*, 113 .

⁵ Ibidem, 256

Hierdoor zag Hayek het socialisme meer dan ooit als een bedreiging voor de vrijheid en welvaart. Omdat door onbedoelde effecten er steeds weer situaties zullen voorkomen waarin burgers of hun bestuurders vinden dat specifieke groepen recht hebben op door de gemeenschap te financieren goederen en diensten.

Actualiteit van de politieke filosofie van Hayek

Hayek betoogt dat de staat zich dient te onthouden van (vergaande) herverdeling van het maatschappelijk inkomen en directe sturing en/of uitvoering in allerlei sectoren van de economie. De analyse die Hayek vervolgens geeft van een overheid die zich vergaand mengt in de economie heeft niets van zijn scherpte en actualiteit verloren. Overal waar een democratische staat door direct overheidsingrijpen bepaalde doelen wil bewerkstelligen, zijn onbedoelde effecten waar te nemen die eerder tot het tegendeel leiden. In de praktijk raken de doelen steeds verder uit zicht waarop regering en politiek reageert met meer van hetzelfde: regelgeving die onverwachte en vaak tegenovergestelde effecten heeft. In de Nederlandse situatie spreken de volgende twee voorbeelden voor zich. Als eerste voorbeeld de overheidsmaatregelen op het gebied van wonen, zowel kopen als huren. Deze maatregelen – oorspronkelijk bedoeld om het enorme tekort aan woningen na WOII te lenigen en later het bevorderen van het eigen woningbezit, hebben geleid tot een woningmarkt die steeds minder goed functioneert door allerlei ongewenste en onbedoelde effecten zoals kunstmatig hoge grondprijzen voor sociale woningbouw, uniformiteit en eentonigheid in het straatbeeld, bevoordeling hogere inkomens (scheefwonen, hypotheekrenteaftrek) en overkreditering. En er bestaat nog steeds woningnood, nu niet alleen kwantitatief, maar ook kwalitatief. Als tweede voorbeeld de onderwijshervormingen gericht op meerdere doelen zoals verbetering van de kwaliteit door nieuwe en betere leermethoden en kostenbeheersing. Schaalvergroting, lumpsum financiering en een niet aflatende stroom directieven van het ministerie inzake de wijze waarop het onderwijs moet worden ingericht en uitgevoerd, hebben geleid tot een schrikbarende terugval van de kwaliteit door demotivatatie van onderwijzend personeel en leerlingen en in een omvangrijke bureaucratie die het primaire proces hindert door overmatige controle en beperking van de toch al schaarse financiële middelen.

Daartegenover staat de constatering dat de neoliberale regimes in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk de politieke filosofie van Hayek op dogmatische, aan fundamentalisme grenzende wijze, in de praktijk hebben gebracht. Door deregulering en privatisering zijn essentiële overheidstaken verwaarloosd en, erger nog, is de *rule of law* verzwakt of praktisch geheel afwezig juist daar waar deze het hardste nodig is: in het economisch verkeer tussen natuurlijke en rechtspersonen, de bescherming van natuur en milieu en de sociaal zwakkeren. Illustratief hiervoor is het opheffen van de in 1933 ingevoerde *Banking Act*, beter bekend als de *Glass-Steagall Act*. Hierdoor werd het weer mogelijk dat spaarbanken fuseerden met zakenbanken die – naar thans blijkt – miljarden dollars aan spaar- en pensioengelden hebben laten verdampen door onverantwoord grote, speculatieve transacties in de wereld van de *haute finance*. Ook in Europa en Nederland heeft het neoliberalisme invloed uitgeoefend. Onder de paarse kabinetten van Lubbers en Kok en de eerste kabinetten van Balkenende werden veel overheidstaken geprivatiseerd of – typisch Nederlands – op afstand van de overheid geplaatst. Na 2006 maakte vierde kabinet Balkenende aarzelend een pas op de plaats, zij het dat de marktwerking in de zorg heel beperkt en voorzichtig voort bleef gaan.

De filosoof Hans Achterhuis betoogt in zijn recent verschenen boek *De Utopie van de Vrije Markt*⁶ dat Hayek en zijn collega-econoom Milton Friedman sterk zijn beïnvloed door Ayn Rand (1895-1982), de oprichtster van een recente politieke filosofie: het objectivisme. Het objectivisme kenmerkt zich door uit te gaan van het eigenbelang als enige moreel juiste drijfveer van mensen. Ayn Rand heeft met haar politieke filosofie – verwoord in haar succesvolle roman *Atlas Shrugged* (1957) veel invloed uitgeoefend op wat Achterhuis de gangmakers van het neoliberalisme noemt: Friedrich Hayek en Milton Friedman. Hij noemt het objectivisme een utopische ideologie die tot doel heeft de bestaande maatschappelijke ordening radicaal en volledig te vervangen door een ordening waarin het individu centraal staat en waar de overheid geen andere taak vervult dan de betrekkingen tussen individuen onpartijdig regelen en de interne en externe veiligheid waarborgen. Het objectivisme – dat zijn afkeer van de staat deelt met het anarchisme – wordt ook wel anarcho-liberalisme genoemd.

Achterhuis stelt dat Hayek en Friedman geen afstand hebben genomen van deze utopische gedachte die, ook wanneer die onverkort werd toegepast, tot gevolg had dat talloze burgers hun baan verloren, verarmden en werden uitgesloten van sociale voorzieningen. Het Chili van het Pinochet en het Rusland van Boris Jeltsin tonen dit aan. Ook veel landen die door het IMF werden bijgestaan om hun overheidsfinanciën weer op orde te brengen werden gedwongen neoliberale recepten toe te passen. Achterhuis beschrijft ook de grote invloed van Ayn Rand op Alan Greenspan, voormalig president van de 'Fed'. Greenspan was overtuigd aanhanger van Ayn Rand en heeft sterk bijgedragen aan de deregulering en hield vast aan het neoliberale gedachtegoed. Pas de financiële crisis bracht hem op andere gedachten. Voor het Amerikaanse congres verklaarde hij op 23 oktober 2008 dat hij fout was geweest.

Zoals Hayek betoogt moeten de staat en politici zich laten leiden door algemene grondbeginselen waaraan overheidsmaatregelen op validiteit getoetst moeten worden. Maar, en dat is even cruciaal, de staat moet door wetgeving en handhaving er voor zorgdragen dat de rechtssubjecten (natuurlijke en rechtspersonen) in vrijheid kunnen handelen en zich aan de wet houden. Dat laatste nu is de makke van alle utopische filosofieën. Het is een illusie te menen dat individuen zich gedragen conform het mensbeeld van welke ideologie dan ook. Altijd zullen er mensen zijn die zich misdragen ten koste van anderen of de samenleving als geheel, of het nu een *administrator* van de overheid is of een *executive* van een kapitalistisch concern.

Slotopmerking

Nu de jaren 2010 zijn aangebroken ligt het neoliberalisme overal onder vuur. Terecht waar het gaat om uitwassen als deregulering en het uit pure ideologische redenen privatisering van diensten die alleen door een overheid effectief kunnen worden verleend. Hierdoor wordt een reële aanslag gepleegd op het vermogen een samenleving welvaart en welzijn te creëren voor al haar burgers, ook de minder bedeeden.

Maar mensen blijven mensen, ideologische tegenstanders van het gewone liberalisme gooien het liberalisme op een hoop met de neoliberalen, wat de kritiek vals maakt en verzwakt. Vooral daar waar correctie het meest dringend gewenst is - in de Verenigde Staten – is die kritiek (nog) niet in staat om de kwalijke gevolgen van het neoliberale beleid van de afgelopen dertig jaar ongedaan te maken. En de tegenstand vanuit neoliberale zijde is en blijft groot. Deze politieke patstelling leidt tot verlamming in de binnenlandse en buitenlandse politiek.

⁶ Zie de recensie van Dirk Verhofstadt, kernlid van de Belgische, links liberale denktank Liberales: <http://www.liberales.be/boeken/achterhuis>

En, last but not least, zien de Verenigde Staten en in hun kielzog Europa, zich geconfronteerd met de *rise of the rest*. In zijn boek *The Post American World*, schrijft de Amerikaanse journalist Fareed Zakaria dat de Verenigde Staten hun politieke impasse moeten doorbreken en de Amerikaanse spirit en innovatiekracht moeten aanwenden om in de komende, onafwendbare multipolaire wereldorde toch een vooraanstaande rol te spelen. Maar dat kan niet de huidige rol zijn, die van mondiale politieagent. Zakaria pleit er dan ook voor dat de Verenigde Staten zich transformeren van politieagent tot bemiddelaar van de wereld. Zakaria spreekt over de *honest broker*⁷. Daarvoor dienen de Verenigde Staten wel het vertrouwen van de wereld, dat na WO II zo overvloedig aanwezig was, weer te herwinnen.

De nieuwe president Obama heeft *change* aangekondigd in zowel de binnenlandse als de buitenlandse politiek. Maar de tegenstand tegen hem in het binnenland en buitenland is groot. De geschiedenis is contingent en grillig, speculeren over de te verwachte loop van de geschiedenis is dan ook alleen maar zinvol in het kader van scenarioplanning, een multidisciplinaire aangelegenheid.

⁷ Fareed Zakaria, *The Post-American World* (New York, 2008), 233